

III. Osamostatňování klientů výchovných zařízení

„Závislost na rodičích klesá vlastně už od kojeneckého věku a od předškolního věku se vytváří vazby k vrstevníkům, na něž se dítě stále více orientuje. Tento proces odpoutávání od rodičů a začleňování mezi vrstevníky má v každém stádiu trochu jinou podobu, ale nezastavuje se. Pubescence a adolescence znamenají další krok k samostatnosti“ (Říčan, 1990, s. 194). Říčan uvádí, že **osamostatňování** je v pubescenci „bolestné“. Dospívající jedinec si více či méně uvědomuje, že se loučí s dětsky samozřejmou loajalitou k rodičům, s dětskou něhou a důvěřivostí. Bere svůj život zodpovědně a svobodně do svých rukou (Říčan, 1990, s. 205). Langmajer k tomu říká: „Tam, kde se dospívajícímu nepodaří uvolnit se z přílišné závislosti na rodičích a přemístit zčásti své vazby na vrstevníky, může docházet k různým obtížím, které si okolí nedovede vysvětlit“ (Langmajer, Matějček, 2011).

Osamostatnění lze chápat jako **významnou fázi lidského života**. Zajímavé je, že např. ve známém českém Psychologickém slovníku Hartla a Hartlové (2000) nenajdeme o osamostatňování či osamostatnění ani zmínku, stejně tak v Pedagogickém slovníku Průchy, Walterové a Mareše (1995), Slovníku sociální práce Matouška (2003) nebo v Sociologickém slovníku Geista (1992), Významově nejbližším pojmem, které se v podstatě ve všech výše uvedených slovnících pojmu objevuje, nicméně v různých významech, je **integrace**. Integrace však zákonitě neznamená to samé, co osamostatňování či osamostatnění, přestože mají

mnoho společného. Osamostatnění může být z určitého filozofického úhlu pohledu dokonce s integrací v rozporu.

Osamostatnění může mít mnoho synonym – **autonomie**, emancipace, svébytnost, **nezávislost**, funkční samostatnost, odtržení, suverenita, svoboda, někdy dokonce i „osvobození“ z podřízeného stavu. Pokud bychom znovu nahlédli do výše uvedených slovníků, žádný z těchto výrazů (pokud je výraz ve slovníku vůbec uveden) nevystihuje významy osamostatňování či osamostatnění.

Osamostatnění lze považovat za jednu z nejdůležitějších fází života každého člověka, proto je s podivem, že mu vyjmenovaní autoři v uvedených dílech nevěnují žádnou nebo jen minimální pozornost.

Pokud bychom hledali **rozdíly** mezi osamostatněním a integrací, náležitě je vystihuje následující charakteristika: „**Integraci** lze chápat jako snahu o začleňování sociálně a zdravotně znevýhodněných lidí do společnosti, a to včetně pracovního začlenění, osamostatnění spíše jako vlastnictví kompetencí pro vedení samostatného a nezávislého života“. Integrace je uznávaným ideálem každé sociální práce. S tímto pojmem se setkáváme jak v pedagogice, tak např. v rámci sociální práce v sociálních službách, ale pochopitelně nejen zde. Integrace je opakem sociálního vylučování (vyloučení), s nímž se handicapovaní (a to nejen fyzicky, ale i sociálně) setkávají zcela běžně. Existují dva směry – asimilační a adaptační. **Asimilační** znamená, že handicapovaná menšina by se měla snažit přizpůsobit většině a v maximální možné míře s ní splynout, kdežto **adaptační** směr považuje integraci za společný problém majority i minority. To znamená, že by mezi těmito skupinami měl vzniknout partnerský vztah, který se pro obě strany stane významnou hodnotou a posunem (Matoušek, 2003).

Pokud bychom takto chtěli vymezit i termíny osamostatnění a osamostatňování, konstatovali bychom, že vyjadřují ve svém důsledku snahu o emancipaci, autonomii a samostatnost určitých osob (případně skupin), které byly před tím významným a nezanedbatelným způsobem závislé na osobách druhých. **Osamostatnění** můžeme chápat jako jakési „odtržení“ od celku, skupiny, rodiny, či jiných významných osob (v našem případě vychovatelů, resp. institucí). Nejde však o osamostatnění ve smyslu absolutní nezávislosti, jak známe uchopení tohoto termínu z politiky, ale o získání potřebných kompetencí pro samostatný a plnohodnotný život, nezávislý (nebo jen částečně závislý – ve formě běžné pomoci nebo podpory) na druhých osobách.

Z pohledu integrace klientů výchovných zařízení by měl být proces osamostatňování vnímán v rovině adaptační, tedy v rovině partnerského vztahu pracovníků výchovného zařízení (vychovatelů) a osamostatňujícího se klienta.

Termín „osamostatňování“¹ označuje proces, ve kterém se klient osamostatňuje, vrací se do své původní rodiny nebo se stěhuje na jiné místo (zařízení následné péče o dítě, k příbuzným, do sociálního či pronajatého bytu apod.). Tento proces zahrnuje proces rozhodování o odstěhování, přípravu na odstěhování, odstěhování a podpory po ukončení poskytování náhradní výchovné péče.

V našem pojetí bude termín osamostatnění, kromě výše uvedeného, chápán rovněž jako schopnost klientů zařízení náhradní výchovné péče „**postavit se na vlastní nohy**“ a jejich schopnost obstat ve všech významných oblastech běžného života po opuštění výchovného zařízení. Osamostatňování pak bude chápáno jako **proces**, (soubor kroků) vedoucí k **získání klíčových kompetencí**, potřebných k dosažení osamostatnění.

1. Zákonné normy v rámci procesu osamostatňování v České republice a Polsku

Hned v úvodu této kapitoly by stálo za zmínku krátce vysvětlit, co jsou **výchovná zařízení**. Dle českého zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) poskytují výchovná zařízení nejen služby a vzdělávání, které doplňují vzdělávání ve školách, ale také zajišťují ústavní a ochrannou výchovu či preventivní výchovnou péči.

Dle českého zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů a zákona č. 383/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb. (dále vyhlášky č. 483/2006 Sb., která upravuje podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních) jsou výchovná zařízení členěna na diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy a střediska výchovné péče. V České republice tedy nejsou oficiálně uzákoněny (v podstatě neexistují, nejsou státem zřizovány) **dětské domovy rodinného typu**, přestože se již několik let hovoří o transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti. Dle navrhovaných změn by výsledkem mezirezortní spolupráce (MŠMT, MPSV) měla být realizace **Národního akčního plánu**, který definuje klíčové aktivity nutné pro zvýšení kvality poskytované péče. Jedním z prvků by současně měla být i změna struktury dětských domovů v dětské domovy rodinného typu a zmenšení rodinných a výchovných skupin.

Přestože oficiálně dětské domovy rodinného typu v České republice neexistují, můžeme je zde najít. Některé dětské domovy přívlastek „**rodinného typu**“

¹ Mohli bychom rovněž používat termínu „proces opuštění náhradní výchovné péče“.

používají při své prezentaci, např. Dětský domov a školní jídelna Nechanice, dětský domov Uherské Hradiště, Holice a další. Na dotaz na jakém základě používají toto označení, ředitelé dětských domovů odpovídají: „Protože zde máme malé domečky pro malé skupiny dětí“, „Máme tzv. rodinné buňky“, „Protože máme 6 rodinných skupin“, „Máme malé výchovné skupiny, ve kterých jsou tety“, „Protože dáváme děti z jedné rodiny do stejné výchovné skupiny“, „Jde nám o transformaci dětských domovů internátního typu na typ rodinný“ atp.

Některé dětské domovy jsou **soukromé** a jsou založeny jako obecně prospěšné společnosti a jako soukromé mají také menší počet klientů (např. Soukromý dětský domov Markéta, kde se o deset dětí starají pouze dva stálí zaměstnanci – „otec a matka“ a jeden asistent pedagoga „teta“, ale také další podobná zařízení). Můžeme tedy konstatovat, že v České republice existují menší rodinné výchovné skupiny (rodinné buňky) v rámci soukromých, resp. státních dětských domovů, tedy dětské domovy s přívlastkem „rodinného typu“.

Polský zákon č. 149/2011, o podpoře rodiny a systému náhradní rodinné péče (Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej - Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887) sjednotil systém sociální podpory a náhradní rodinné péče v Polsku. Přijetím tohoto zákona došlo k upřednostnění náhradní rodinné péče před péčí ústavní, jakož i ke zvýšení důrazu kladeného na prevenci a předcházení oddělení dítěte od jeho biologické rodiny. Dětské domovy rodinného typu jsou po novele polského zákona těmi, které mají při zřizování přednost, současně v Polsku dochází k přeměně dětských domovů na dětské domovy rodinného typu („DDRT“).

Dle polského zákona č. 64/2004 o sociální pomoci potřebným osobám má mít péče v instituci, stejně tak i péče následná, jako stěžejní cíl **životní osamostatnění** neboli **integraci klientů** do širšího prostředí společnosti (Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej). Ve shodě s legislativou v Polsku mají instituce náhradní výchovné péče povinnost realizovat s klienty **proces osamostatňování**, jehož cílem je plná integrace klienta do společnosti, resp. snaha, aby klient dokázal vést samostatný život. V závislosti na individuální životní situaci klienta, může tento proces trvat i několik let. V české legislativě tato povinnost bohužel zakotvena není. Pochopitelně i v České republice směřují pracovníci výchovných zařízení klienty k osamostatnění a integraci do společnosti, ale samotný proces osamostatňování, resp. Integrace klienta do společnosti nemá v České republice pevně zakotvený rámec. Vše je na bázi dobrovolně stanovených cílů a angažovanosti jednotlivých zařízení, jakým způsobem připravovat klienty k odchodu z výchovného zařízení. Pro pracovníky výchovných zařízení nejsou legislativně

stanoveny žádné konkrétní povinnosti. Je tedy na řediteli výchovného zařízení, resp. vychovatelích a sociálních pracovních daného výchovného zařízení, jak budou s klienty řešit proces osamostatnění či **odchodu klienta ze zařízení**, resp. jak se budou v tomto procesu angažovat. Některá zařízení si pro tyto účely vypracovávají např. **metodické pokyny** či plány, jak s osamostatňujícími se klienty pracovat a jak zabezpečit jejich potřeby, jiná „sází“ pouze na své zkušenosti.

2. Rámec procesu osamostatňování v Polsku

V Polsku musí výchovná instituce vždy do 10. prosince předcházejícího roku informovat „Okresní centrum pomoci rodině“ (Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie – zkráceně „PCPR“) o klientech, kteří v daném roku dosáhnou zletilosti² (§ 3. 1., Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004), kromě toho musí současně informovat PCPR o záměru osamostatnění klienta, a to nejméně tři měsíce před termínem opuštění instituce (§ 3. 2., Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004). Měsíc před termínem odchodu klienta, předává dotyčná instituce celou dokumentaci týkající se osamostatňující se osoby PCPR.

Klient musí mít nejméně 2 měsíce před dosažením zletilosti stanovenou osobu, která bude jeho **opatrovníkem** neboli **kurátorem osamostatňování** (opiekunem usamodzielnienia). Kromě toho musí předložit **Individuální plán osamostatnění**, a současně návrh na přiznání finanční pomoci. Je nutno podotknout, že bez předložení IP neobdrží dotyčná instituce peníze od PCPR pro osamostatňujícího se klienta. PCPR plnění Individuálního plánu osamostatnění také pravidelně kontroluje.

V případě, že chce klient obdržet **finanční pomoc určenou pro osamostatňování**, musí předložit (deklarovat) cíle, na které bude finanční částka určena. Finanční pomoc může být určena např. na:

- materiál nezbytný na opravy a vybavení bytu;
- nezbytné domácí zařízení;
- školní pomůcky;
- rehabilitační pomůcky;
- náčíní, které může sloužit k získání zaměstnání (Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004).

Tyto finanční prostředky jsou přiznávány jednorázově, přičemž osoba žádající o finanční pomoc nesmí překročit věkovou hranici 25 let.

² Zletilosti dosahuje osoba v Polsku stejně jako v České republice dovršením 18 let věku.

Klient může rovněž požádat o **finanční pomoc na pokračování ve studiu**. Získání pomoci na pokračování ve studiu je podmíněno:

- zaznamenáním informace o pokračování osamostatňující se osoby ve studiu do jeho Individuálního plánu osamostatnění;
- splněním povinností na začátku každého semestru (v případě studia na vysoké škole), resp. v pololetí doložením potvrzení o pokračování ve studiu. Tato pomoc je přiznána na období trvání školního roku nebo roku akademického (Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004).

Individuální plán osamostatnění, který klient vytvořil se svým kurátorem osamostatňování (opatrovníkem), v rámci spolupráce s PCPR, musí obsahovat následující dílčí plán:

- udržování a rozvíjení **kontaktů s biologickou rodinou** a prostředím;
- získání odpovídajícího **vzdělání a profesní kvalifikace**;
- zajištění **zdravotního pojištění**;
- nalezení nového **bydlení**;
- nalezení **pracovního místa**;
- získání nárokovaných **dávek** (Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004).

Má-li osamostatňující se osoba zájem bydlet v jiném okrese, než ve kterém bydlela před umístěním do výchovné instituce, musí být vytvořen dílčí plán činností i v této oblasti. Je to důležité z toho důvodu, že žádosti o pomoc jsou podávány starostovi vojvodstva (starostovi okresního úřadu) posledního pobytu klienta před umístěním do výchovné instituce. Má-li tedy osamostatňující se osoba zájem se usadit v jiném okrese, je nutné informovat příslušného starostu, neboť ten pak projednává a přiznává eventuální finanční pomoc.

2.1. Povinnosti opatrovníka procesu osamostatňování

Tyto povinnosti vyplývají především z legislativně zakotveného Individuálního plánu osamostatnění (viz kapitola 1.3). Opatrovník osamostatňování je např. povinen znát **životní příběh** (životní historii, osud) osoby, které byl jako opatrovník osamostatňování určen, resp. které má záměr pomáhat.

Stěžejní povinnosti opatrovníka:

- kontrola adekvátního **nastavení Individuálního plánu osamostatnění** vzhledem k možnostem klienta a navrhování případných změn;

- pomoc při navrhování a posuzování **žádostí klienta o finanční pomoc**;
- dále se zavazuje k pomoci při budování **vztahů mezi klientem a jeho rodinou**;
- současně má také za úkol spolupracovat se školou a dalšími lokálními (místními) institucemi s cílem lepší **integrace klienta** do příslušného prostředí (Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004);
- je osobou, která podporuje a provádí dohled nad **realizací Individuálního plánu osamostatnění** společně s pověřeným sociálním pracovníkem PCPR a pracovníkem instituce náhradní výchovné péče (v případě, že právě tento pracovník není určen jako opatrovník);
- posuzuje žádost osamostatňující se osoby o **finanční pomoc**, která je podána u příslušné PCPR;
- je osobou spoluodpovědnou za **adekvátní průběh Individuálního plánu osamostatnění**.

Díličí povinnosti opatrovníka:

- společně s osamostatňující se osobou vypracovává Individuální plán osamostatnění (viz výše);
- zná právní předpisy v oblasti sociální integrace osamostatňované osoby,
- hodnotí Individuální plán osamostatnění a ve spolupráci se sociálním pracovníkem PCPR jej modifikuje;
- spolupracuje s rodinou osamostatňující se osoby a s místním prostředím, především se školou (vychovatelům či školním pedagogem);
- na partnerské úrovni úzce spolupracuje se sociálním pracovníkem PCPR;
- každoročně vypracovává **zprávu z činností** ve věci osamostatňující se osoby. (Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej, 2004).

3. Rámec procesu osamostatňování v České republice

Výchovná instituce musí vždy 6 měsíců (nejpozději 3 měsíce) před odchodem klienta z výchovného zařízení informovat **kurátora pro děti a mládež** v místě trvalého pobytu klienta. Sociální pracovnice zašle kurátorovi oficiální dopis (oznámení o nadcházejícím propuštění klienta), ve kterém mu oznámí, že klientovi v dohledné době končí nařízená ústavní výchova. Požádá kurátora, aby provedl sociální šetření, resp. rozhovor s rodiči (pokud rodiče má) nebo zákonnými zástupci klienta. Dále požádá, aby mu kurátor sdělil informace, zda je **možný návrat klienta do rodiny** (tzn., jaké jsou v rodině bytové podmínky, zda

má rodina o návrat klienta zájem atd.). Ve většině případů také dané výchovné zařízení a klienta navštíví. Kurátor pro děti a mládež zjistí požadované informace o rodinném a sociálním prostředí klienta.

V případě, že klient rodiče nemá nebo, není-li možné, aby se klient do rodiny vrátil, sociální pracovník výchovného zařízení a kurátor pro děti a mládež v rámci společného jednání osloví **Orgán sociálně právní ochrany dětí (OSPOD)** v místě trvalého bydliště klienta a společně hledají možná řešení odchodu, resp. bydlení klienta (tréninkový byt, Dům na půli cesty, Azylový dům, Ústav sociální péče apod.). V rámci této vzájemné spolupráce jsou klientovi případně zařízeny **příspěvky státní sociální podpory** (příspěvek na bydlení, příspěvek na péči, invalidní důchod apod.) nebo **dávky hmotné nouze** (příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení, mimořádná okamžitá pomoc apod.).

Sociální pracovník předává celou dokumentaci (spis) kurátorovi pro děti a mládež, který jí pak následně dále postoupí kurátorovi pro dospělé (neboť klient se mezitím stává, nebo již je, zletilým).

Kurátor pro dospělé, který byl klientovi následně přidělen, mu pomáhá po odchodu z výchovného zařízení a poskytuje mu návaznou a rozšířenou podporu vedoucí k soběstačnosti a současně jej „provází“ situací související s odchodem z výchovného zařízení. Kurátoři mají většinou pro tyto účely vytvořeny **Individuální programy**, ve kterých řeší jednotlivé oblasti potřeb klienta.

Před, v době odchodu, ani po odchodu není klientovi (na rozdíl od Polska) určena žádná osoba, která by byla jeho opatrovníkem (kurátorem osamostatňování). Některá výchovná zařízení (svou koncepcí se řadí spíše do systému sociálních služeb - např. DD Radost o. p. s. v Praze) však přidělují svým klientům **klíčového pracovníka**. Toto je běžné v systému sociálních služeb. Klíčový pracovník je důležitou vztahovou osobou v životě klienta a je přítomen u významných událostí v jeho životě, nicméně po odchodu klienta ze zařízení spolupracuje s klientem velmi zřídka (spíše v rovině předchozího navázaného přátelského vztahu).

V některých případech se konají **případové konference**, na kterých se klient sejde se zástupci výchovného zařízení, sociálním pracovníkem, kurátorem, pracovníkem OSPOD, případně i se zástupcem místní policie či sociálním pracovníkem nebo ředitelem zařízení následné péče. Společně pak hledají řešení situace klienta. Tato případová konference se v některých případech koná i pomocí komunikačních kanálů, např. SKYPE.

Někdy je klientovi také zajištěn „**zkušební pobyt**“ (pobyt na zkoušku v zařízení následné péče), a to z důvodu, aby se zjistilo, zda je zařízení následné péče pro klienta vhodné, resp., zda si klient přeje v takovém zařízení pobývat.

Klient při odchodu z výchovného zařízení obdrží od sociálního pracovníka informaci, že má **možnost se do 1 roku vrátit**, a to v případě, že bude dále pokračovat ve studiu. Ředitel výchovného zařízení musí s klientem uzavřít dohodu o rozšíření přímého poskytování služeb (viz kapitola 1.2). Ve výchovném zařízení pak může po dobu studia zůstat, nejdéle však do 26 let.

V současné době velké množství klientů využívá tzv. **dobrovolné pobyty** v zařízení náhradní výchovné péče. Jedná se o klienty bez soudně nařízené ústavní výchovy, kteří mají zájem z různých důvodů v těchto zařízeních pobývat (např. z důvodu nevhodného rodinné zázemí pro dokončení školy, problémů ve vztazích v rodině, dále se jedná o klienty ohrožení závislostí na drogách apod.).

Považujeme za nutné zdůraznit, že výchovná zařízení v České republice jsou povinna vést **Programy rozvoje osobnosti klienta**³. V těchto programech řeší vychovatel (klíčový pracovník) jednotlivé oblasti života klienta. Může v nich být řešena také jeho příprava na samotný odchod ze zařízení náhradní výchovné péče.

Jednou z neméně důležitých věcí při odchodu klienta z výchovného zařízení je již jednou zmíněná **finanční pomoc**. Zákon 109/2002 Sb. říká, že tato pomoc může být až do výše 15000Kč. O finanční podpoře klienta rozhoduje ředitel zařízení. Některá zařízení toto řeší předáním peněz klientovi, či složením peněz na účet, většina však formou zabezpečení základních potřeb klienta, např. nákupem lůžkovin, vydáním stravovacích lístků, zaplacením 3 nájmu v budoucím bydlišti klienta apod. V takovém případě zůstává otázkou, jak jsou klienti připravováni na osamostatnění, jestliže jim pracovníci výchovných zařízení nedají dostatečné kompetence k tomu, aby nakládali s obdrženými finančními prostředky dle vlastního uvážení? Proč jim nedůvěřují? Proč přebírají jejich **kompetence rozhodovat**? Nejen k těmto otázkám se dostaneme v našem výzkumu (viz „Výzkumná část“).

Kromě výše uvedené finanční podpory si klient z výchovného zařízení odnáší často také **materiální zabezpečení**, které si „nastřádal“ během pobytu v zařízení (především oblečení, hygienické potřeby, sportovní vybavení, školní potřeby apod.). Může to být dokonce i částečné vybavení budoucího bytu.

Na závěr této kapitoly uvedeme příklad dobré praxe. Jedno ze zařízení, které se procesem osamostatňování skutečně vážně zabývá a má pravidla pro tuto fázi života klienta zpracovaná i v písemné podobě, ve **formě metodického pokynu**, je

³ Tento program je v jisté míře podobný Individuálnímu plánu, není to však forma jasně stanovených závazků a společně dohodnutých cílů.

DD Radost o. p. s. v Praze. Dětský domov např. ve svých materiálech uvádí následující informace k přípravě na odchod z domova (ze zařízení):

„V případě plánovaného propouštění dítěte (dosažení zletilosti, řádné ukončení studia po dosažení zletilosti) začíná přípravná fáze odchodu zhruba rok předem. Téma odchodu je častým námětem vzájemných rozhovorů mladistvého a klíčového vychovatele. Nejde jen o poradenství spojené s hledáním zaměstnání, ubytování a dalších praktických věcí; neméně důležité je i zpracování emocí spojených s odchodem a samostatným životem. Snažíme se, aby odcházející uživatelé byli vybaveni zkušenostmi s jednáním s úřady (např. samostatné zvládnutí zařízení si OP, cestovního pasu či Opencard). Zletilý má být v období odchodu schopen zodpovědně rozhodovat o svém životě. Klíčový vychovatel nepřebírá odpovědnost, nerozhoduje, pouze reflektuje mladistvému přednosti a rizika jeho případných rozhodnutí“ (DD Radost o. p. s., 2015).

Chystané zavedení **Standardů kvality do školství** (výchovného prostředí), jak je známe ze sociálních služeb, by mohlo změnit celou situaci, kterou já osobně považuji v současné podobě za nedostačující. Mohlo by konečně dojít k tomu, že standardy kvality donutí všechna výchovná zařízení, resp. jejich pracovníky (především ředitele) stanovit jasná pravidla, cíle, metody a postupy v procesu osamostatňování. Není možné, aby jasná a pevně ukotvená pravidla řešení situace odchodu klienta nebyla u všech zařízení, neboť, jak bylo výše uvedeno, období odchodu klienta, resp. fázi osamostatňování (období před odchodem i po odchodu klienta ze zařízení) mají písemně formulovanou, resp. definovanou pouze některá zařízení. Všichni víme z osobní zkušenosti, že „co je tzv. psáno, je jasně dáno“. Jasně, srozumitelně a hlavně dle potřeb klientů stanovená pravidla v procesu osamostatňování mohou prospět oběma stranám, které se o ně budou moci „opřít“.